

Debatanmeldelse

I antropologernes vold

Niels Clemmensen

Fortid og Nutid, juni 2007, s. 133-138

Foragten for bønderne var en fast del af det enevældige samfunds mentale landskab. Kan man gå så vidt som til at sige, at der var noget om snakken?

Debatanmeldelse: *Peter Henningsen: I sansernes vold*. Landbohistorisk Selskab og Københavns Stadsarkiv, 2006, 2. bd., 1104 sider, 398 kr.

Niels Clemmensen, f. 1945, ph.d., ekstern lektor ved SAXO instituttet, Københavns Universitet.

Det er en stofmættet disputats, hvormed Peter Henningsen præsenterer resultatet af sine mangeårige studier i bondekultur, og som anmelder er man taknemmelig for de tolv blanke sider til notater i slutningen af bind 1. Der er nemlig meget at blive klog på, også selv om en del vil være kendt stof, og der er meget at tage stilling til takket være forfatterens pendling mellem antropologiske, sociologiske og lingvistiske analyseredskaber. Peter Henningsen bekender sig til den for en historiker sunde opfattelse, at teorier først og fremmest tjener som heuristiske redskaber til generering og besvarelse af spørgsmål i forbindelse med forskerens konkrete projekt, hvad der bringer koryfæer som Weber, Gramsci, Fou-

cault og Koselleck i spil. Når forfatteren indledningsvis proklamerer, at hans bog ligger i forlængelse af den traditionelle danske landbohistorie gælder det altså kun for den tilgrundliggende empiri, for han forholder sig ganske kritisk til denne tradition for at have indsnævret perspektivet til bondens erhvervsrolle. Med sin "metodepluralisme", for nu at anvende Henningsens egen karakteristik, udfoldes perspektivet i stedet til bonden i enevældens samfund "totalt betragtet", hvad der først og fremmest betyder, at fokus rettes mod de kulturhistoriske aspekter af bondens liv og vilkår.

Det skal ikke være denne anmelders ærinde at tage stilling til Henningsens kritik af den landbohistoriske tradition -

han synes dog at have sine vanskeligheder med at få rettet f.eks. Fridlev Skrubbeltrangs omfattende forfatterskab ind efter sin kritiske skabelon – men i stedet at tage forfatteren på ordet. Med andre ord, har den anlagte "metodepluralisme" vist sin berettigelse ved at tilføre os ny indsigt i bonden verden og i videre forstand, i enevældens hele sociale og mentale struktur.

Umiddelbart må svaret blive et ja. Ved at tage vejen over enevældens stands- og rangsamfund får Henningsen indkredset nogle centrale aspekter af bondekulturen i samtidens kontekst, som overbevisende forklarer 1700-tallets bondeforagt og kaster lys over bondebegrebet i sin samfundsmæssige kontekst. I virkeligheden præsenteres her et kulturhistorisk tværsnit af enevældens stænder og rangklasser, der træder i karakter i deres relation til den af alle foragtede bonde. 1700-tallets honnête ambition, dens rangssyge, dens æresbegreber og dens sociale adfærdsnormer fra påklædning til sprog indgik i et til de mindste enkeltheder koreograferet statussystem eller med forfatterens rammende udtryk, "en bestandig maskerade", hvor kun bonden var udenfor. Her er virkelig meget at hente, hvor Henningsen får overbevist sin læser om, at antropologiske studier kan bidrage med væsentlige analyseredskaber i forhold til den traditionelle socialhistoriske og økonomiske tilgang.

Antropologiske communitystudies indebærer imidlertid en fare for generaliseringer, hvad Henningsen også selv gør opmærksom på. Om han nu også har formået at styre uden om denne fare, skal jeg senere vende tilbage til, men først en kort introduktion til afhandlingens hovedtemaer.

Efter de obligatoriske kapitler om teori og metode følger en oversigt over den landbohistoriske og antropologiske

forskning, der som sagt er ganske kritisk over for en række af landbohistoriens koryfæer. I afhandlingens anden del, "Bonden i standssamfundet", lægges hovedvægten på bondens relation til den enevældige statsmagt og de vilkår, den bød ham. Meget vil her være velkendt stof - for ikke at sige *for* velkendt - og i al fald forekommer kapitlet om bondens sociale og retslige forhold at være al for udførligt i betragtning af den elephantiasis, som afhandlingen i øvrigt ikke kan sige sig fri for. Interessant forekommer dog det indledende kapitel om den patrimoniale stat, hvor enevælden analyseres på grundlag af sociologen Max Webers idealtyper for magtudøvelse. Her foreligger en velgørende nuancering og præcisering i forhold til gængse generaliseringer af enevælden som "feudal", "bureaukratisk", "oplyst" og hvad historikerne nu ellers har hæftet sig ved. Henningsen kunne dog også have inddraget landbohistorikeren Birgit Løgstrups banebrydende synspunkter om "den bortforpagtede statsmagt", der jo ikke ligger fjernt fra hans egen opfattelse af enevælden som et konglomerat af patrimoniale og bureaukratiske elementer.¹

I afhandlingens tredje del, "Sociale distinktioner", følger en gennemgang af enevældens rangsamfund, hvor hele Henningsens omfattende teoretiske apparat og belæsthed rigtig kommer til sin udfoldelse. Enevældens rangklasser tilførte det middelalderlige standssamfund en ny dynamik, hvor alle forsøgte at positionere sig i forhold til alle. Henningsen argumenterer imidlertid overbevisende for, at rangsystemet var andet og mere end den latterlige forfængelighed, som Holberg og andre borgerlige moralister kunne satirisere over. Rangsygen var simpelt hen enevældens hegemoniske diskurs, hvor bonden tjente som nederste statusmarkør for de andre stænder. Det dokumenteres til overmål i

afhandlingens fjerde del, "Forestillinger om den danske bonde", hvor bønderne får læst og påskrevet af præster, godsejere og embedsmænd.

Læst i sammenhæng giver de to dele således et både teoretisk og kildekritisk overbevisende bud på afhandlingens væsentligste problemstilling, nemlig årsagen til 1700-tallets bondeforagt. Samtidig er der tale om meget underholdende læsning, hvor man ind imellem må tage sig til hovedet over elitens bastante og nedladende karakteristika af det eksotiske væsen, som var bonden. Det er bondekulturen anskuet udefra, eller som Henningsen rigtigt bemærker, set i et "eurocentrisk perspektiv", der på forhånd udelukkede enhver forståelse end-sige sympati. Fra midten af 1700-tallet påviser Henningsen imidlertid et begyndende skift i synet på bonden, som stod i gæld til oplysningstidens patriotiske projekt, hvorefter bonden i stedet blev set som et offer for sine omstændigheder, og man nuancerede i forhold til de regionale variationer. Især den jyske (vestjyske) bondes vindskibelighed blev fremhævet af de velmenende skribenter på bekostning af den fordrukne sjællandske Jeppe, men det var ligefuldt diskurs, nemlig en "*...myte, der var fremelsket af fysiokratismens maksime om den frie bondes lyksalighed*" (s. 600). Her tjente den driftige jyske bonde som den perfekte skabelon, og Henningsen er rigtig i sit es, når han med tungen i kinden kolporterer historierne om de beundringsværdige jyder og hele jyderiet, der har hjemmøgt diskursen fra middelalderen til Jysk Sengetøjslager i dag. Jyderne var dog ikke de eneste idealbønder. Også fynboerne og ikke mindst ærøboerne blev fremhævet, og her dvæler forfatteren gerne ved pastor Dyssels beskrivelse af de snilde marstallere, for Henningsen er nemlig selv sådan en snild ærøbo fra Marstal.

Bondeforagten såvel som dens patriotiske modstykke var altså *forestillinger* om bonden udsprunget af deres tid, en bestanddel af det honnête projekt. I den klassiske kildekritiske terminologi må det betyde, at Henningsen udnytter sit omfattende materiale som levn, altså som kilde til ophavsmanden og hans sociale og kulturelle kontekst og fraskriver det værdi som beretning, altså som troværdig og ædruelig beskrivelse af bonden og bondekulturen. Vi kan derfor ikke opfatte bondeforagten som et udtryk for, at sådan *var* bønderne altså. Det må i det mindste være konsekvensen af Henningsens egen udnyttelse af sit materiale, og heri kan man kun erklære sig enig, men desværre lader han det ikke blive ved det. Han vil nemlig også undersøge, om der nu også var noget om snakken, nemlig om diskursen afspejlede reelle forhold blandt bønderne. Med andre ord, var de jyske bønder nu også så vindskibelige, de fynske så livlige og de sjællandske så dvaske som påstået? Og dernæst, kan der på tværs af de regionale forskelle alligevel lokaliseres en kollektiv for ikke at sige universel mentalitet bag bondekulturen? Det kan der så, mener Henningsen, i al fald stort set, og det bliver hans projekt i afhandlingens to næste dele, "Regionale variationer" (del fem) og "Bondekultur" (del seks).

Dette metodiske skift fra diskurs til "realiteter" rejser imidlertid nogle væsentlige kildekritiske problemer. Henningsens ambitiøse projekt må i det mindste kræve, at samtidens diskurs konfronteres med et alternativt materiale, der kan udnyttes mentalitetshistorisk, men det er i al fald kun delvist tilfældet. I sin argumentation for de regionale bondetyper går Henningsen nemlig omvejen over godssystemet og påviser, at de langt snarere var et produkt af forskelle i godsernes driftsstruktur og so-

cial praksis end egentlig regionalt bestemt. I så fald skulle man jo mene, at Henningsen ville affive enhver forestilling om særlige regionalt bestemte bondetyper, men det er ikke tilfældet. Henningsen mener nemlig, at hver region eller landsdel var domineret af sin godsstruktur eller varianter af de to idealtyper, Gutsherrschaft og Grundherrschaft, og heureka! Regionale godstyper bliver til regionale mentaliteter!

Henningsens syllogisme skyldes naturligtvis, at regionale mentaliteter af en så generel karakter er en i kildekritisk henseende aldeles u håndterlig størrelse rent bortset fra, at det sjællandske storgodssystem producerede både dovne "sjællandske" bønder og driftige "jyske" bønder, som påvist af Palle O. Christiansen i hans disputats om forholdene på det sjællandske stamhus Giesegaard.² Det synspunkt har Henningsen da også tilsluttet sig i sin indledende forskningsoversigt – *"Forskellene knyttede sig i givet fald ikke til regionen, men derimod til godsområdet"* – men det må altså siden være gået i glemmebogen (s. 93).

Henningsen har givetvis selv været opmærksom på de kildekritiske problemer, hvad der afspejler sig i de ofte langstrakte og uldne formuleringer, men desværre er han vejet uden om at drage de metodiske konsekvenser af sine skruller. Dertil er han nemlig alt for forelsket i sin tese. Det bliver i stedet til en trippen på stedet, et både og, hvor Henningsen må mobilisere hele sin betydelige skarpsindighed og heuristiske snilde for at kunne dokumentere de påståede regionale godsprofiler, der igen tillader ham at opretholde sin tese om de regionale bondeprofiler. Efter mange krumspring ender han så ved hovedgårdsforpactingen som det afgørende kriterium, for kun på det punkt er han i stand til at opretholde forestillingen om et skel mellem et Vestdanmark (inklusive Fyn!) og

et Østdanmark. Bønderne havde nemlig bedre vilkår under ejeren end forpagteren, og denne i sig selv rimelige antagelse bliver så Henningsens væsentligste forklaring på de i samtidens øjne dvaske sjællændere og vågne jyder og fynboer. For at dokumentere disse forskelle må Henningsen en tur over folketællingen 1787 og Trap Danmark, og det kan i den forbindelse undre, at han slet ikke har benyttet Statistisk Tabelværks første oversigter over hartkornsfordelingen. Her findes jo oplysninger om samtlige kongerigets hovedgårde og store ejendomme med angivelse af ejer- og driftsforhold i første halvdel af 1800-tallet, der i det mindste kunne have hjulpet ham på vej.³

Tilsvarende metodiske problemer melder sig, når Henningsen med inspiration fra antropologiske community studies vil lokalisere bøndernes kollektive mentalitet (del seks), for her trækker han nemlig i ganske høj grad på det samme materiale, som han tidligere har karakteriseret som diskurs og "myte". Forestillingerne om bonden konverteres altså til troværdige vidnesbyrd om bonden, og de samme skribenter, Junge, Dyssel, Hennings, Garve, Wedel m.fl., som Henningsen tidligere har problematiseret som kilder til bondekulturen, optræder nu som sandhedsvidner, hvad der yderligere giver en del gentagelser og har bidraget til afhandlingens volumensyge. Blot et enkelt eksempel: I det i øvrigt glimrende kapitel om "Rangstatens æresfællesskaber" (kap. 12) påviser Henningsen, at bøndernes påståede mangel på æresfølelse var en markør i samtiden rangkultur og hierarkiske distance til bønder. Som eksempel anføres blandt mange andre et citat fra 1786 om bøndernes mangel på "sjæleadel" og deres skamløse tiggeri (s. 367). Citatet stammer fra embedsmanden August Hennings indenlandske rejsebeskrivelse, men det genbruges så 300

sider længere fremme og denne gang som belæg for en kollektiv bondementa- litet (s. 786).

Det skal naturligvis på ingen måde afvises, at det samme materiale kan ud- nyttes på flere måder afhængigt af kon- teksten - det er jo et dictum i det funk- tionelle kildebegreb - men igen undlader forfatteren for alvor at tage livtag med de metodiske problemer. De præsen- teres i stedet undervejs, efterhånden som han får øje på dem, og det efterlader et indtryk af manglende konsekvens for ikke at sige selvmodsigelse. Det viser sig så, at samtidens skribenter først og fremmest bruges til at underbygge de resultater, som antropologerne er kom- met frem til i deres studier af bønder i udviklingslandene, men udover at fore- stillingen om en universel bondekultur fra 1700-tallets Danmark over 1930'er- nes Usbekistan til 1960'ernes Mexico unægtelig befinder sig på et meget højt abstraktionsniveau, bliver diskurs alt- så nu til dokumentation. Ad den vej når Henningsen så frem til, at der *var* no- get om snakken. Bønderne var vitterligt traditionalistisk og irrationelt indstillet, men tolket i deres egen kontekst, giver det tilsyneladende uforklarlige og irra- tionelle god mening, og man skulle jo være et skarn, om man ikke kunne er- klære sig enig i det synspunkt. Den me- todiske konsekvens af disse overvejelser må blive, at antropologerne kan bidrage med den forståelse, som samtidens skri- benter var afskåret fra. Renset for rang- samfundets kulturelle filter, står deres iagttagelser altså alligevel til troende, men det kræver unægtelig nogle kilde- kritiske mellemregninger, som forfatte- ren skylder sin læser at eksplicite.

Disse forbehold til trods skal der dog ikke herske tvivl om, at Henningsens har bidraget med væsentligt nyt til den land- bohistoriske forskning. Afhandlingen myldrer med gode iagttagelser og eks-

kurser, der nærmest vælter over hinan- den i en underholdende causerende stil og med hele Henningsens vitale sprogli- ge beredskab. Udover, hvad der allerede er fremhævet, føler denne anmelder sig især foranlediget til at fremhæve "mel- lemspillet" om de forskellige godsejerty- per (kap. 15), der vel ikke er forfatterens eget påfund, men som her præsenteres mere indsigtfuldt og systematisk end noget andet sted i den dansksprogede litteratur og tillige indgår meningsfuldt i den senere fremstilling af de forskellige godssystemer. Havde Henningsen truk- ket på den omfattende tyske adelsforsk- ning, kunne han yderligere have anlagt et komparativt perspektiv på sine inte- ressante resultater.⁴

Meget andet kunne fremhæves, men når man alligevel efter endt læsning for- lader disputatsen med en vis ambiva- lens, hænger det sammen med en ambi- valens i hele projektet. I virkeligheden er der nemlig tale om to værker. Der er den del, der omhandler diskursen og dens samfundsmæssige kontekst, altså forestillingerne om bonden og deres dis- kursive funktion i enevældens rangsam- fund. Ifølge Henningsens eget udsagn er det bogens "primære omdrejnings- punkt" (s. 75, jf. s. 924), og efter denne anmelders opfattelse også den del, der metodisk hænger bedst sammen og re- præsentere afhandlingens væsentligste bidrag til forskningen.

Og så er der den del, hvor Henning- sen populært sagt vil undersøge, om der nu også var noget om snakken med alle de kildekritiske og metodiske proble- mer, som dette Sisyfosarbejde rejser. Her synes forfatteren i ganske høj grad at vende det blinde øje til sine egne ad- varsler mod generaliseringer og suspen- dere sin kritiske distance til det teore- tiske apparat, som ellers på udmærket vis har inspireret ham i hans analyse af enevældens rangstat og dens bondedis-

kurs. På sin vis har Henningsen givet sig antropologerne helt i vold, og man efterlades med et indtryk af, at det i virkeligheden er den del af afhandlingen, der har stået hans hjerte nærmest. Det har da også givet anledning til interessante ekskursor, men der savnes en afklaring af hele projektets karakter, som forfatteren ikke i tilstrækkelig grad har undt sig selv og sin læser.

Noter

- 1 Birgit Løgstrup: *Jorddrot og offentlig administrator*, 1983.
- 2 Palle Ove Christiansen: *A Manorial World*, 1996.
- 3 *Statistisk Tabelværk I,2, 1837. Statistisk Tabelværk II,6 1852.*
- 4 En introduktion til forskningen i den tyske adel i det 19. og 20. årh. foreligger i: Niels Clemmensen: *Adel under pres. Tysk eller dansk "Sonderweg"*, HT 102, s. 451-467, 2002.